

zamda güzel olan, ancak zorunlu olmayan bir şeyin şahsî bir zorunluluk olarak be-nimsenmesidir. İbnü'l-Esîr, "عَيش - عَيش" dediği gibi lîn harfini iltizama dahil edenleri eleştirirken "عَيش - عَيش" dediği gibi lîn harfi olan revîden önceki tasgîr "yâ"sını iltizama ilhak eder. Aslında bunu ilk söyleyen İbn Cinnî'dir. Kazvîni ile onun *et-Telhîş*'ini şerhedenlere göre iltizam beyit aralarında da gelebilir; "وما اشتر العسل، من اختار العسل" secisindeki "ت" gibi. Kafiye nazariyecileri, şiirlerde revî veya iltizam harfi olarak sıkça gelen "ن، م، ل، ر" harfleri arasındaki karşılıklı değişime temas etmemişlerdir.

Lüzûm-ı mâ lâ yelzemi "i'nâtü's-şâir nefsehü fi'l-kavâfi ve tekellüfuhü min zâlike mâ leyse lehü" adıyla ilk ele alan İbnü'l-Mu'tez, onu söz güzelliklerinden saymıştır (*el-Bedî'*, s. 74-75). Bundan sonra i'nât adıyla tanınan türün adında Ali b. Halef "i'tâb", İbn Ebû'l-İsba "i'tâbü'l-mer'i nefsehü" şeklinde hata (tashîf) yapmıştır. Bâkullânî türe "tarsî maa't-tecnîs" adını vermiş, Hârizmî i'nâtü "şairin kendine ilke edindiği kurallara nazmında riayet etmesi" şeklinde örneksiz tanımlamıştır. İbn Cinnî türe "tatavvu' bi-mâ lâ yelzem" demiş, beyit sonlarındaki muttasıl zamirlerle tasgiri revî ve iltizam kapsamında görmüştür.

Bedî' âlimleriyle bedîyyât şair ve şâirleri arasında iltizam genellikle kafiyeyle has bir lafız sanatı olarak görülmüştür. Ebû'l-Alâ el-Maarrî'nin *Lüzûmü mâ lâ yelzem* (*Lüzûmiyyât, el-Lüzûm*) adlı hacimli divanıyla birlikte lüzûmü mâ lâ yelzem ve iltizam terimleri yaygınlık kazanmış ve kapsamı genişlemiştir. Maarrî, 11.000 beyitten oluşan divanında bu sanatı baştan sona çeşitli incelikleriyle uyguladığı gibi girişte ele aldığı kafiye ve iltizam meseleleriyle de bu türün teorisyle ilgili önemli açıklamalara yer vermiştir. Divanında alfabenin her harfinin ref', nasb, cer ve cezim hallerine göre kafiye-ler düşünülerek 113 fasıl halinde tertibi, aruz bahirlerinin çoğunun kullanılması, kafiye harfinden önce sayıları bazan dörde kadar çıkabilen iltizam harflerinin tekrarına riayet edilmesi gibi zorunsuz ilkelere iltizam sanatının kapsamına girmiştir. Daha sonra her tür lugaz, muamma, belâgî söz oyunu, dudaksıları kullanmadan şiir yazmak, bir beyitte alfabenin bütün harflerini kullanmak, sadece bitişik veya sadece ayrı yazılan, sadece noktalı yahut noktasız harflerle şiir yazmak gibi ilkeleri de kapsamıştır.

Maarrî'nin, ruhi kemale ermek amacıyla hayatı boyunca et, bal ve kadını nefsi-ne yasaklayan çileli hayat felsefesinin sanatına yansımaları olan bu iltizam şiirlerinin çoğu kısa kıtalar halinde, bazıları ise uzundur. Tabii ve akıcı, çok azı tekellüflü olan bu şiirlerde ahlâk-toplum-aile, dindünya, akıl-gayb, akıl-iman, akıl-nefis, hayır-şer gibi konulara dair felsefî görüşlerini dağınık ve zaman zaman çelişkili bir biçimde ifade etmesi şairin zındıklıkla suçlanması sebep olmuştur. Dil, edebiyat, aruz, fıkıh, tıp ve felsefe terimleri, hikmetli sözler ve emsalle dolu olan bu şiirler şairin lügat, dil, aruz, belâgat ve felsefe kudretinin delilidir. İbnü'l-Murahhal'in yirmi dokuz kasideden oluşan *el-Mu'asşeretü'l-lüzûmiyye*'si de bu sanatın uygulandığı bir diğer eserdir. Eşterkûnî, *el-Mağâmâtü'l-lüzûmiyye*'sinde bu sanatı nesre uygulamıştır. Eski Arap şairlerinde Kur'an ve hadislerde iltizam örnekleri az, fakat tabii ve akıcıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü'l-Kavâfi* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1390/1970, s. 18-21; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. I. Y. Kratchkovsky), London 1935, s. 74-75; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, I, 48-53; V, 499-506; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm* (nşr. G. Van Vloten), Leyden 1895, s. 96; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1371-76/1952-56, II, 234-265; Bâkullânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1374/1954, s. 145-146; Ebû'l-Alâ el-Maarrî, *Şerhu Lüzûm mâ lâ yelzem* (nşr. Tâhâ Hüseyin v.dğr), Kahire, ts., I, 35-39, 50-51; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, Kahire 1353/1934, I, 133, 135-138; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâ'ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1379/1959, I, 267-278; İbn Ebû'l-İsba, *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr. Hafnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 517-519; Hatib el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1368-70/1949-51, VI, 115-117.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Kafiye ve seci ile ilgili sanatlardan olan lüzûm-ı mâ lâ yelzem, Türk edebiyatında Arap ve Fars belâgat kitaplarındaki gibi müstakil başlık altında zikredilmekle beraber Muallim Nâci'nin *İstîlâhât-ı Edebiyye*'siyle Reşid Bey'in *Nazariyyât-ı Edebiyye*'si gibi Türkçe belâgat kitaplarında daha çok kafiye bahsi içinde ve onun alt başlığı olarak "kafiye-i mukayyede" adıyla ele alınmıştır. Kaya Bilgegil ise konuyu Cevdet Paşa gibi "Sec'e Bağlı Sanatlar" bahsinde işlemiştir. Terim, "manzum veya mensur eserlerde beyit yahut cümle sonlarında yer alan kafiye ve secilerde kafiye mey-

dana getiren revîlerden veya onların yerini tutan harflerden önce aynı cinsten ve eşit sayıda harf bulunması" şeklinde tanımlanabilir. "Kirâm" ve "benâm" kelimeleri seci yahut kafiye olarak kullanıldığında son harfleri olan "mîm / me"ler yeterli birer revî harfi iken gerekli olmasa da âhengi arttırıcı tesirleri dolayısıyla bundan önceki "elif / â" harflerinin âhengiyle metni güzelleştirmek lüzûm-ı mâ lâ yelzem sayılmış, bunu gerçekleştirmek için şairin kendini bir nevi zorladığı düşünülecek bu işe "san'at-ı teşdîd" veya "san'at-ı i'nât" denilmiştir.

Nâmîk Kemal'in, "Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten / Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten" beytinde "selâmet" ve "hükûmet" kelimelerindeki "te" revî harfi, ondan önceki "mîm / me" i'nât (teşdîd) örneğidir. Secili nesrin en kuvvetli temsilcilerinden Sinan Paşa'nın *Tazarrûnâme*'sinde mevcut sayısız örnekten biri olan, "Aşk bir zevktir, onun da başka bir dili var; aşk bir şevktir, onun da ayrı ehli var" cümlesindeki "zevk" ve "şevk" kelimelerinde, bir taraftan "kâf / ka"nın revî harfi olarak tekrar edilmesi dolayısıyla seci ortaya çıkmakta, diğer taraftan bu kelimeler aynı vezinde olduğundan müvazi / mütevazi seci örneği teşkil etmektedir. Burada ayrıca revîden önceki "vâv / ve" harfleri dolayısıyla iltizam sanatı da mevcuttur. Bu örnek müvazi secilerin aynı zamanda iltizam örneği olduğunu da gösterir. Buna göre her iltizam örneği müvazi seci değildir, fakat her müvazi secide iltizam vardır denilebilir.

Mısralarında esas kafiyesinden başka bir kafiyesi daha olan ve Türk şiirinde "zülkâfiyeteyn" olarak adlandırılan manzumelerle esas kafiyesinden başka ikiden fazla kafiyesi bulunduğu için "zülkavâfi" denilen nazım parçalarındaki kafiyelerde de bu sanat vardır. Sâmî'nin, "Cüşiş-i eşke dil-i pür-hun bir mecrâ iki / Hayf kim fülk-i dil-i meşhûn bir derya iki" matla'lı gazeli bu tarzda yazılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Cemâleddin, *Arûz-ı Türkî*, İstanbul 1291, s. 107, 130; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmaniyye*, İstanbul 1299, s. 174-175; Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 206-208; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-edeb*, İstanbul 1308, IV, 332-333; VI, 54; Reşid, *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, I, 108; Tâhirümevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul 1973, s. 63, 93-94; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 340; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 232-233.

MUSTAFA UZUN